

NOVI NALAZI U KORU KATEDRALE SV. DUJMA

UKK: 726.6 : 904] (497.5 Split)
726.6025.3 (497.5 Split)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. XI. 2001.

Mr. sc. GORAN NIKŠIĆ
Ministarstvo kulture
Konzervatorski odjel - Split
Porinova 2
21000 Split, HR

Konzervatorskim zahvatom na prijelazu milenijâ barokni kor splitske katedrale doživio je temeljitu rekonstrukciju. Tijekom nedavno dovršenih radova sanacije pronađen je niz starijih kamenih i mramornih ulomaka, od kojih su najznačajniji dijelovi crkvenog namještaja kojima se upotpunjuju saznanja o sred-njovjekovnim transformacijama katedrale. Uređenjem unutrašnjosti kora ponovno će doći do punog izražaja vrijednosti te značajne barokne cjeline. Pri tome se predviđa vratiti korske klupe u položaj koji su imale u 17. stoljeću i tako ih ponovno uskladiti s baroknom arhitekturom koja im je bila prilagođena.

Katedrala sv. Duje, mogli bismo reći, bila je od pamtivijeka preuska za potrebe ondašnjeg Splita, pa su vjerojatno još u srednjem vijeku bile postavljene drvene galerije iznad prve i druge trabeacije. Međutim, tek je barok smogao snage da izađe iz čvrstih okvira antičkoga zdanja, dogradnjom kora početkom 17. stoljeća i kapele sv. Duje u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća. Kada nadbiskup Markantun de Dominis konačno 1615. godine gradi novi kor i u njega smješta stare korske klupe, on istodobno ostvaruje davnu želju za proširenjem prvostolnice i dovršava dugački proces rastvaranja prezbiterija, odnosno približavan-ja sakramenta euharistijske žrtve puku u crkvenoj lađi.¹

U baroku je splitska katedrala dobila potpuno dovršen oblik. To je bilo posljednje razdoblje koje je prvostolnicu obogatilo značajnim umjetničkim ostvarenjima, koja su uz oltare, crkveni namještaj i ostale umjetnine naslijeđene iz prošlosti ispunila unutrašnjost do zasićenja.

Nadbiskup Markantun de Dominis uklopio je u novo zdanje svojega kora drvene naslone korskih klupa, i to u obliku u kojem su već u 15. stoljeću bili postavljeni u prezbiteriju. Arhitektura baroknog kora prilagođena je starim korskim klupama, pa je donji dio zidova potpuno ravan i bez raščlambe, a razina prvoga kamenog vijenca određena je visinom korskih klupa. Na istome drvenom podiju, između dva krila korskih klupa, po sredini istočnog zida, postavljen je najvjerojatnije za vrijeme nadbiskupa Sforze Ponzonija drveni tron, rad mletačke radionice.

Srednji pojas zidova kora raščlanjen je kamenim pilastrima s jon-skim kapitelima, između kojih su ostavljena ravna polja za smještaj velikih slika s prizorima iz života i mučeništva svetoga Dujma koje je godine 1683.-1685. naslikao Pietro Ferrari po narudžbi nadbiskupa Stjepana Cosmija. Na zapadnim poljima bočnih zidova bili su postavljeni balkoni na kamenim konzolama koji su dokumentirani u crtežima V. Andrića (1852.) i E. Hébrarda (1912.). Na te konzole bili su postavljeni podesti balkonâ načinjeni od velikih kamenih ploča koje su dobijene piljenjem arhitravâ na dijelu periptera Dioklecijanova mauzoleja s kojeg je uklonjena kolonada kada je dograđen kor. Na južnom balkonu pjevao je zbor u osobito svečanim prigodama, a na sjevernom su mogle biti postavljene orgulje.

Dva balkona u koru su u prvoj polovici dvadesetog stoljeća povezani drvenim "mostom" i tako pretvoreni u svojevrsnu galeriju - pjevalište, koja se pojavila unutar velikog otvora oko glavnog oltara u pogledu iz crkve. Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća balkoni su uklonjeni zajedno s galerijom između njih da bi ih zamijenilo novo pjevalište, postavljeno nešto više, s kombiniranom čeličnom i drvenom konstrukcijom, dijelom oslonjenom na bočne zidove kora, a dijelom obješenom o zid mauzoleja u potkrovlju kora. To je pjevalište bilo manje vidljivo iz crkve od staroga, ali je bilo nezgrapno i jako nametljivo u pogledu iz kora prema oltaru. Budući da je bilo postavl-

jeno visoko, poremetilo je i izgled stropa kora, pa je barokni svijećnjak s izvornog položaja u središtu stropa morao biti premješten nešto istočnije. Pjevalište je uklonjeno u pripremnim radovima sanacije kora 1999. godine.

U središnjem polju na istočnom zidu je iznad nadbiskupskog trona visio veliki baldahin, na čije je mjesto 1972. godine postavljeno netom restaurirano veliko gotičko raspelo koje je prije stajalo u crkvi visoko iznad glavnog oltara.

U gornjem dijelu zidova kora postavljeno je devet ovalnih prozora obrubljenih kamenim okvirima koji su isklesani iz ploča kasetiranog kamenog stropa periptera mauzoleja, na što ukazuju ostaci plitke profilacije uočljivi na vanjskoj strani prozorâ. Sačuvan je barokni drveni pozlaćeni luster, a iznad njega je na lancu uz strop pričvršćen drveni reljef golubice Duha Svetoga.

Unutrašnjost kora splitske katedrale je u cjelini dosta skromna, jednostavnoga volumena i raščlanjena suzdržanim klasicističkim arhitektonskim rječnikom. No, procjenjujući umjetničku vrijednost te arhitekture, trebamo imati u vidu vrlo teške uvjete u kojima je nastala, tako da je korišten gotovo isključivo priručni materijal (kamen iz dijelova Mauzoleja i porušenih kuća na mjestu gradnje kora). Graditelj kora se, unutar skromnih mogućnosti koje je imao, vrlo dobro snašao, pa tako ističemo sigurno proporcioniranje čitavog volumena i pojedinih zidova, temeljeno na kvadratu i pravokutniku zlatnog reza.

Kor je vješto uklopljen u zatečeno izgrađeno gradsko tkivo. Budući da je bio sa svih strana okružen kućama, povišen je toliko iznad njih da bi se u gornjoj zoni zidova mogli otvoriti ovalni prozori i tako dobiti potrebno svjetlo. Na taj je način ostavljena netaknuta velika površina zidova za postavu slika i dobiveno je karakteristično osvjetljenje odozgo.

Po načinu obrade vanjskih površina zidova kora vidi se da je samo manji dio sjevernog pročelja u širini periptera Mauzoleja bio vidljiv, za razliku od ostalih površina pročeljâ, koje su bile zidane grubo obrađenim kamenom. U nastavku sjevernoga pročelja prema istoku sačuvan je u žbuci urezan crtež, podloga slikarije koja prikazuje

iluzionističku arhitektonsku kompoziciju. Boja se sačuvala samo u tragovima, a crtež se može datirati u polovicu 18. stoljeća po stilu i prema prikazanom grbu nadbiskupa Laghija (1720. - 1730.). Čini se da je izvorno taj dio sjevernog pročelja kora bio vidljiv iz dvorišta nadbiskupske palače, jer je sa žbukom u kojoj je urezan crtež u zid iznad njega istodobno ugrađena streha od kamenih ploča radi zaštite od kiše. Ostali dio sjevernog pročelja kora, kao i sjeverni dio njegovog istočnog pročelja, bili su ugrađeni u zgrade nadbiskupske palače. Uz sjevernu polovicu istočnog pročelja bila je dograđena zgrada u sklopu nadbiskupske palače koja je izvorno vjerojatno bila niža od prozora kora, ali je naknadno bila povišena. Iz Andrićeve snimke vidi se da je strehom nadvisivala sljeme krova kora. U toj je zgradi zacijelo bio nadbiskupov stan, što se može zaključiti iz jednog zanimljivog detalja. Pod sjevernim prozorom na istočnom zidu kora naknadno je usječena niša tako da je u njoj mogao sjediti nadbiskup. On je tako iz svojega stana mogao pratiti misu na glavnom oltaru kroz prozor iz čije je željezne rešetke u tu svrhu izrezan središnji dio.

Barokna sakristija pokrivala je polovicu južnog pročelja kora i dio periptera s jugoistočne strane mauzoleja. Kao graditelja barokne sakristije Farlati spominje Sforzu Ponzonija,² ali možemo zaključiti da je sakristiju sigurno zamislio, a vjerojatno i započeo, njegov prethodnik, Markantun de Dominis, kao dio jedinstvene cjeline s kanoničkim korom. Na arhivskim fotografijama se vidi da je pročelje stare sakristije oko ulaza bilo građeno velikim pravilno klesanim blokovima. Zacijelo su to bili reutilizirani antički blokovi istočnog zida mauzoleja, preostali nakon proboja za vrijeme gradnje kora. To pokazuje, zajedno s prije spomenutim segmentima stropa periptera ugrađenima u prozore, kao i veliki fragment korinskoga kapitela pronađen tijekom nedavnih radova u istočnom zidu kora, da su barokni graditelji pažljivo i štedljivo koristili uklonjene dijelove antičke građevine. Lijepi reljef uskrslog Krista iz 16. stoljeća bio je ugrađen visoko sred pročelja. Njega je 1509. godine dala izraditi Bratovština Presvetog Sakramenta, osnovana 1491. godine, koja se u dokumentima spominje i pod imenom Bratovštine Corporis Christi. Reljef je izrađen od ploče prokoneškog mramora, veličine 103x89 cm, dok je posvetni natpis s godinom, koji je ugrađen ispod ploče, izrađen od vapnenca. Po dimen-

zijama i po vrsti materijala ta ploča sasvim odgovara ranosrednjovjekovnim plutejima iz različitih faza uređenja unutrašnjosti katedrale, koji su pronađeni kao spolije u crkvi i u krstionici. Prema tome, moglo bi se očekivati da je i reljef uskrslog Krista isklesan od antičke mramorne ploče reutilizirane u srednjem vijeku.³ Zapadno pročelje sakristije bilo je zidano skladno, s profiliranim nadvojima iznad prozorâ. U unutrašnjosti su bila in situ sačuvana neoštećena dva stupa periptera Dioklecijanova mauzoleja s bazama i kapitelima.

Iako je zbog opasnosti od požara i dotrajalosti 1937. godine odlučeno da se stara sakristija popravi i proširi za oko jedan metar prema istoku, ona je na inzistiranje konzervatora Ljube Karamana srušena, a nova je prema projektu Kuzme Gamulina podignuta istočnije, tako da je oslobođen dio periptera koji je do tada bio pregrađen. Postojeći sitniji kamen je iskorišten za zidanje zapadnoga i južnog pročelja. Na zapadno je pročelje ugrađen spomenuti mramorni reljef Krista, ali ne i stare profilacije prozora, niti krupni antički klesanci. Ne možemo se složiti s Karamanovom ocjenom da je stara sakristija bila "bez ikakve umjetničke vrijednosti i arhitektonskog oblika".⁴ Na temelju Andrićeva snimka katedrale iz sredine 19. stoljeća, oskudnih fotografija snimljenih prije i za vrijeme rušenja, te konačno spomenutog vrijednog renesansnog reljefa koji je bio ugrađen na pročelju, možemo tvrditi da barokna sakristija nije bila beznačajna građevina, da je u svakom slučaju bila vrijednija negoli beskrvna nova zgrada koja ju je zamijenila.

Premještanjem sakristije prema istoku stvoren je dodatni problem u unutrašnjosti kora jer su se morala otvoriti nova vrata, samo jedan metar od starih zazidanih, da bi se ponovno uspostavila veza kora i sakristije. Zbog korskih klupa koje su u to vrijeme (1937.-1938. godine) bile još u izvornom, ispruženom položaju, nova vrata su postavljena vrlo nezgrapno - uza sam rub južnog kraka klupa, a sa strane sakristije zapadnije od njezina sjeverozapadnog kuta, pa je dio pročelja nove sakristije morao biti skošen. Sve nabrojeno, uz kasniju proizvoljnu rekonstrukciju korskih klupa, unijelo je nered i degradiralo enterijer baroknog kora, izvorno bogate i smirene, simetrične kompozicije.

Kameni pločnik kora načinjen je, slično kao i zidovi, od priručnog materijala. Uza zidove, gdje nisu bile vidljive ispod drvenog podija, bile su složene grublje obrađene ploče, dok je vidljivi dio pločnika bio pravilnije oblikovan. Osim običnog kamena tu je bio upotrijebljen i mramor. Sastavni dio popločenja su i grobne ploče koje se lijepo uklapaju u zadani tlocrt. U koru su se pokapali nadbiskupi i kanonici.⁵ Središnju grobnicu, sučelice nadbiskupskom tronu, dao je načiniti Sforza Ponzoni, nadbiskup koji je dovršio uređenje kora. Ona se od ostalih ističe bojom - poklopac je od crvene rapske breče, a okvir je ukrašen inkrustacijom od zelenog mramora. Iako su, prema natpisu koji je uklesan na poklopcu, u toj grobnici uz nadbiskupa trebali biti pokopani njegova majka i brat, to se nije dogodilo jer su njih dvoje umrli u Veneciji.⁶ U istraživanjima krajem 1998. godine u grobnici je pronađen sanduk s cjelovitim kosturom, a ispod njega ispremišane kosti još najmanje pet osoba. Prema priložima može se zaključiti da se radi o nadbiskupima.⁷

Dvije grobnice koje flankiraju Ponzonijevu, u kojima su vjerojatno također bili pokopani nadbiskupi, imaju poklopce od prokoneškog mramora. Kada smo ih otvorili i mramorne poklopce okrenuli na drugu stranu, ukazali su se ranosrednjovjekovni reljefi "plutej" oltarne pregrade. Na svakoj ploči sačuvan je par križeva pod arkadom. Križevi, koji su umjesto uobičajenim pleterom ukrašeni nizom fino obrađenih kružića, flankirani su u donjem dijelu parom palmeta, a u gornjem parom rozeta. Lukovi su ukrašeni zrcalno simetrično raspoređenim nizovima kuka. Trokutasti prostor između lukova s njihove gornje strane ispunjen je jednostavno stiliziranim ljiljanom. Pojas iznad arkada je potpuno otučen pa nije jasno je li bio ukrašen pleterom ili nekim drugim ornamentom. Otučen je i reljef uza sva četiri ruba ploča da bi se dobio pravilan oslonac kod polaganja ploča u okvir grobnica.

Iako su ploče po osnovnom rasporedu ornamenta potpuno istovjetne i pripadaju istom vremenu, po načinu obrade jasno je da se radi o dva klesara. Bliske analogije opisanim plutejima mogu se pronaći u pregradama crkve sv. Mihovila in ripa maris, sv. Lovre u Pazdigradu, sv. Jure na rtu Marjana i drugima. Međutim, kako se na našim frag-

mentima ne pojavljuje pleterni ornament tamo gdje je inače uobičajen (na stupu, na lukovima i na križu), zaključujemo da se mogu datirati dosta rano, vjerojatno u osmo ili deveto stoljeće.

Od pet kanoničkih grobnica u zapadnom dijelu kora najveća je središnja. Jedna pokrovnna ploča je od kamena, a druga od prokoneškog mramora, kao i okvir. Na mramornoj ploči teško se razaznaje natpis koji ukazuje da je grobnicu dao načiniti Jeronim Natalis, koji je bio kanonik od 1613. do 1657. godine. On je na stražnju stranu glavnog oltara, pred svojom grobnicom, postavio antependij s inkrustacijama od raznobojnog mramora, svojim grbom i inicijalima. Kada smo izvadili i okrenuli jedan segment okvira Natalisove grobnice, pokazalo se da je to u stvari mramorna greda predromaničke oltarne pregrade. Lice je podijeljeno u tri zone. Gornji pojas sastoji se od niza kuka nagnutih udesno, po čemu zaključujemo da se radi o gredi s lijeve strane pregrade. U sredini je bio red arkadica koje su teško oštećene. Donji je pojas glatko obrađen i u njemu je uklesan sljedeći natpis:

[...D]OMVS HEC FVLGE SVB HONORE S̄CI IŌHI B[APTISTAE...]

Po tom bi se natpisu dalo zaključiti da je mramorna greda u kor dospjela iz krstionice sv. Ivana. Taj nalaz pokazuje da se mramorni elementi crkvenog namještaja nisu selili samo u krstionicu kada se preuređivao prezbiterij katedrale nego i u obrnutom smjeru.

Godine 2001., prigodom sanacije pločnika kora koji je zbog slijevanja bio raspucao, izvršena su arheološka sondiranja.⁸ Tada je u jugoistočnom uglu kora pronađen dio antičkog zida koji se proteže u pravcu istok-zapad uz južni zid kora, kao i grobovi koji su stariji od kora. Nešto dalje od te sonde prema zapadu izvađena je jedna od kamenih ploča pločnika. Pokazalo se da je ona dio prednje strane antičkog sarkofaga. Sačuvan je lijevi dio tabulae ansatae isklesane u plitkom reljefu, u kojoj je fragment natpisa. Prikaz dupina u donjem lijevom uglu možda ukazuje na ranokršćansku pripadnost sarkofaga. Osim toga, u arheološkim sondiranjima pločnika kora pronađen je i ulomak grede od vapnenca koja je dekorirana prepletenim arkadicama od dvoprutih vrpca.

Daljnijim istraživanjem utvrđen je razlog deformacije središnjeg dijela popločanja i oštećenja grobnica. Naime, nakon skidanja kamenih ploča u predjelu između dva reda grobnica, ustanovljeno je da su one ležale na drvenim gredama koje su premošćivale raspon između grobnica, a ispod njih bila je šupljina od nešto više od pola metra dubine, koju je odozdo zatvarala betonska ploča. Ta je betonska ploča postavljena nakon što je otvoren zatrpani hodnik između istočnoga zida baze periptera Dioklecijanova mauzoleja i istočnog zida temenosa, vjerojatno nakon uklanjanja stare biskupije sa sjeverne i sakristije s južne strane. Tada su oštećeni dijelovi profiliranog vijenca baze periptera popravljeni kamenim tašelima, a gornji, nestali dijelovi niša u zidu temenosa rekonstruirani su u betonu. Hodnik je premošten betonskom pločom, ali čini se da ona nije ulijevala povjerenje pa joj nije povjereno nošenje težine kamenog pločnika kora, nego je on oslonjen na improvizirani drveni grednjak. Tim radovima su s obje strane hodnika oštećeni krajevi grobnica koje su ponešto skraćene, a njihov sadržaj ispremiješan.

Nakon istraživanja uklonjena je drvena građa, a oštećene grobnice su sanirane. Iznad stare betonske ploče izvedena je nova, armiranobetonska, na koju su u nasipu položene kamene ploče. Čitav pod kora je saniran, a rasklimane ploče su učvršćene i fugirane.

Spomenuli smo da su graditelji kora koristili priručni materijal, a među njime i brojne fragmente antičke građevine. Opisali smo i fragmente kamenih ploča kasetiranoga stropa periptera koji su ugrađeni u prozore. O tom postupku svjedoči i veliki fragment korinskoga kapitela koji je nakon uklanjanja žbuke pronađen uz sjeveroistočni ugao kora. Taj je kapitel sigurno pripadao jednom od stupova koji su uklonjeni s istočne strane periptera. Osim antičkih, u zidovima kora pronađen je i niz srednjovjekovnih spolija. Dijelovi okvira vrata ili prozora bili su izvađeni iz kuća ili ruševina koje su stajale na mjestu kora. Nađeno je i nekoliko kamenih fragmenata ranosrednjovjekovne skulpture koja je pripadala crkvenom namještaju. U donjem dijelu sjevernog zida bio je ugrađen rustični, vrlo stilizirani korintski kapitel pilastra, izrađen od vapnenca u sasvim plitkom reljefu. Visoko na južnom zidu pronađen je također u vapnencu isklesani fragment predromaničkog

reljefa, najvjerojatnije ciborija nekog oltara. Na fragmentu je sačuvan dio stilizirane ptice, vjerojatno pauna, pod čijom je nogom mali ostatak luka. U gornjem dijelu je horizontalni pojas u kojem je tropruta pletenica, a između njega i ptice ploha je brižljivo ispunjena jednostavnim trokutastim čvorom od, također troprutog, pletera.

Sjeveroistočno od kora katedrale, na mjestu dijela porušenog sklopa biskupije još je Bulić 1924. godine otkrio rimski mozaik, a 1968., 1970. i 1972. godine provedena su revizijska arheološka istraživanja.⁹ Nakon toga mozaik je djelomično konzerviran, a čitav prostor ostavljen neuređen.¹⁰ Budući da je arheološkim zahvatom teren snižen za oko dva metra, temelji kora koji nisu konzervirani ostali su izloženi atmosferilijama pa su popustili zbog prodora vode ispod njih i potiska nasipa ispod poda kora prema van.¹¹ Time je ozbiljno narušena konstruktivna stabilnost kora, koji je ionako, zbog ranije spomenutih teških okolnosti, bio zidan relativno lošim materijalom. Osim dijela sjevernog pročelja na peripteru koje je bilo vidljivo, ostali zidovi kora bili su građeni od sitnog i grubo obrađenog kamena, koji je skupljen s kuća, odnosno ruševina koje su se nalazile na mjestu gradnje. Zidovi kora su samo naslonjeni na čvrstu masu mauzoleja. Temeljeni su dijelom na čvrstoj podlozi masivnog podnožja periptera mauzoleja, a dijelom na nasipu od heterogenog materijala.

U istočnom dijelu kora stanje je najsloženije jer pored relativno mekanog nasipa postoje antički zidovi, a vjerojatno i splet kasnijih (srednjovjekovnih) zidova. Zbog toga je vjerojatno već tijekom ili ubrzo nakon završetka gradnje kora došlo do neravnomyernog slijezanja temelja, utonuća poda i pucanja zidova. Na svim zidovima kora mogle su se zapaziti pukotine, a najuočljivije su bile u zoni kamenog vijenca ispod prozora. Najznačajnija pukotina nastala je na sredini istočnog zida kora, na mjestu iznad antičkog zida koji je ostao ispod temelja kora i preko kojega se istočni zid prelomio. Ta se pukotina otvarala ubrzanim tempom u zadnjih nekoliko desetljeća, nakon spomenutih arheoloških istraživanja.

Deformacijama zidova pridonijelo je i stanje krovišta kora. Drvena građa je dotrajala, a konstrukcija je rezultat nekoliko adaptacija i

krpanja. Na spoju sa zidom mauzoleja pokrov od kupe kanalice je prokišnjavao. Prokišnjavali su i prozori, a kroz pukotine u zidovima voda je ispirala mort pa su se stvorile velike šupljine.

Iako su neke umjetnine u koru bile popravljane u više navrata, nekima je bio ponovno potreban restauratorski tretman, a dosta oštećenom drvenom nadbiskupskom tronu i korskim klupama temeljita obnova.

Nakon dugog razdoblja u kojemu je bila slabo održavana i kada se nije gotovo uopće ulagalo u popravke građevine, splitska katedrala je dočekala vrijeme kada su neki radovi obnove postali hitni i neodgodivi.¹² Barokni kor je spadao u najugroženije dijelove katedrale pa se odmah započelo s pripremama za sanaciju konstrukcije.

Montiran je mjerni sustav kojim se 4 godine pratio rad pukotina na 11 mjesta. Geotehničkim sondama ispitan je sastav temelja i tla, a ispod poda kora istraženo je nekoliko grobnica. Uklonjeno je recentno pjevalište, koje je narušavalo izgled unutrašnjosti. U radovima krajem 1999. godine sanirani su temelji kora. Temeljni zidovi su fugirani i injektirani, a zatim su kroz desetak metara duge horizontalne bušotine ispod poda kora provučene čelične šipke kojima su temeljni zidovi utegnuti. Tako je zaustavljeno daljnje popuštanje temelja zbog pritiska zemlje ispod poda kora.

Ostatak nekadašnje freske na sjevernom zidu saniran je opšivanjem i injektiranjem, a ostatak crteža urezanog u žbuci, koji je prije bio jedva vidljiv, pojačan je vapnenim mortom pa se sada uočava iz daljine. Restauriran je pozlaćeni drveni barokni luster. U očekivanju da se restaurirane korske klupe vrata na pripremljeni novi drveni podij, u kor je vraćen obnovljeni drveni nadbiskupski tron i dvije od šest velikih Ferrarijevih slika. Iznad trona ponovno je postavljeno gotičko raspelo pa je tako zaokružena kompozicija istočnog zida kora. Na zapadna polja uzdužnih zidova, koja su ostala prazna nakon što je uklonjeno pjevalište, postavljeno je šest Pončunovih slika.

U nastavku su 2000. i 2001. godine sanirani zidovi i krovište kora. Sa zidova u unutrašnjosti uklonjena je dotrajala žbuka. Zidovi su fugirani i injektirani smjesom na bazi gašenog vapna, a najoštećenija mjesto su prezidana. Šupljine koje su bile zakrpane opekom ili betonom

(nekadašnji zazidani prolaz između sakristije i balkona na južnom zidu kora) zatvorene su kamenom i strukturom zidanja poput izvorne. Budući da se konstrukcija kora sastoji od tri zida, a s četvrte (zapadne) strane je otvorena i nepovezana s čvrsto građenim mauzolejem, zidovi su dodatno učvršćeni prstenom čeličnih zatega na tri razine: ispod donjeg ravnog kamenog vijenca u unutrašnjosti, u visini prozorskih klupčica po sredini debljine zidova, te ispod strehe krova, također u sredini zida. Te su zatege usidrene i u zidove mauzoleja, pa je tako konstrukcija kora povezana u čvrstu cjelinu. Iznad plitkog profiliranog vijenca na istočnom pročelju mauzoleja, koji je izvorno podržavao kamene ploče kasetiranog stropa periptera, postavljena je zatega od nehrđajućeg čelika, koja međusobno povezuje sjeverni i južni zid kora na njihovom zapadnom kraju. U krovu je dotrajala drvena građa zamijenjena novom, pri čemu je podvostručen broj nosača. Pod potkrovlja izveden je od tri sloja dasaka postavljenih u raznim smjerovima (prvi sloj okomito na grede, a zatim dva ukoso pod 45°) i povezanih gustim čavljanjem. Ta kruta ploča usidrena je u zidove kora i mauzoleja, čime je zgrada na najosjetljivijem mjestu ukrućena protiv potresa.

Dotrajale kupe kanalice u potpunosti su zamijenjene, a spoj s mauzolejem osiguran je opšavom od olovnog lima. Vanjska lica zidova su fugirana (sa sjeverne i istočne strane) i ožbukana (s južne strane). Ostatak nekadašnje freske na sjevernom zidu saniran je opšivanjem i injektiranjem, a ostatak crteža urezanog u žbuci, koji je prije bio jedva vidljiv, pojačan je vapnenim mortom pa se sada uočava iz daljine. Južna vrata, koja su izvorno vodila iz kora u staru sakristiju, a nakon njezinoga rušenja bila zazidana, ponovno su vraćena u funkciju. Radi toga su postavljene kamene stube i nove vratnice, identične vratnicama sjevernih vrata, koje su zbog dotrajalosti zamijenjene novima. Na prozore su s vanjske strane postavljene mreže protiv ptica. Željezne rešetke na prozorima su očišćene i obojane zaštitnom bojom. Stolarija prozora zamijenjena je novom, a na tri od devet prozora postavljeni su mali elektromotori kojima se omogućuje lako otvaranje i zatvaranje radi provjetranja. Uz vanjska stakla, koja će radi zaštite umjetnina u koru dobiti filtre protiv UV-zračenja, planira se postavljati

janje unutrašnjih stakala na tradicionalan način, u olovnom okviru. Manji komadi stakla, s rubovima brušenim ukoso, trebaju rasipati dnevno svjetlo u raznim smjerovima i tako izbjeći koncentraciju na pojedinim mjestima. To će, osim zaštite slika na zidovima kora, pridonijeti ugođaju u koru i biti svojevrsno prisjećanje na De Dominisova istraživanja na polju optike.

Umjetna rasvjeta u obnovljenom koru će biti dvojaka. Pozlaćeni drveni barokni luster koji daje opće svjetlo je restauriran i vraćen u središte stropa, zajedno s posrebnom golubicom Duha Svetoga koja lebdi pod stropom okružena oblakom i pozlaćenim zrakama. Umjetnine će biti posebno osvijetljene reflektorima male snage. Strop kora obojan je bijelom bojom, čime se dnevno svjetlo koje ulazi kroz visoko postavljene prozore maksimalno reflektira i usmjerava prema dolje. Zidovi su, naprotiv, obojani u sivu nijansu koja kontrastira svjetlom tonu kamenih vijenaca, pilastara i prozorskih okvira, a istodobno daje odgovarajuću pozadinu toplim tonovima umjetnina.

U očekivanju da se restaurirane korske klupe vrata na pripremljeni novi drveni podij, i to u izvornom, "ispruženom" položaju koje su imale u crkvi od 15. stoljeća i u koru od 17. stoljeća, u kor je vraćen obnovljeni drveni nadbiskupski tron i dvije od šest velikih Ferrarijevih slika iz ciklusa o sv. Dujmu. Iznad trona ponovno je postavljeno gotičko raspelo pa je tako zaokružena kompozicija istočnog zida kora. Na zapadna polja uzdužnih zidova, koja su ostala prazna nakon što je uklonjeno pjevalište, postavljeno je šest Pončunovih slika. O eventualnoj rekonstrukciji izvornih baroknih balkona o kojima je ranije bilo riječi, odlučit će se naknadno.

Fragmenti srednjovjekovnog crkvenog namještaja koji su pronađeni za vrijeme konzervatorskih radova postavljeni su na slobodnom dijelu sjevernog zida kora. Tu je stvoren svojevrsni mali lapidarij, koji svjedoči o složenoj povijesti katedrale i brojnim mijenama uređenja njezine unutrašnjosti. Na taj se način prvi put odstupilo od uobičajene prakse sklanjanja arheoloških nalaza u muzeje.¹³

Konzervatorskim zahvatom na prijelazu milenij barokni kor splitske katedrale doživio je temeljitu rekonstrukciju. Nakon završetka radova sanacije i restauracije, unutrašnjost kora se uređuje kako bi

ponovno došle do punog izražaja vrijednosti te značajne barokne cje-line, godinama zapostavljene u odnosu na glavni korpus katedrale, odnosno Dioklecijanov mauzolej. Time će se vratiti dostojanstvo ovoj zanemarenoj i podcijenjenoj baroknoj arhitekturi.¹⁴

NOVI NALAZI U KORU KATEDRALE SV. DUJMA

Sažetak

Glavni je razlog gradnje baroknog kora splitske katedrale bio manjak prostora u antičkoj građevini koja je vremenom postajala sve tješnja. Kada nadbiskup Markantun de Dominis konačno 1615. godine gradi novi kor i u njega smješta stare korske klupe, on istovremeno ostvaruje davnu želju za proširenjem prvostolnice i dovršava dugački proces rastvaranja prezbiterija, odnosno približavanja sakramenta euharistijske žrtve puku u crkvenoj lađi.

De Dominis je uspio skromnim sredstvima izgraditi novi kor, iako je na početku sedamnaestoga stoljeća ekonomsko stanje u gradu i u splitskoj nadbiskupiji bilo vrlo teško, a kuga 1608. godine desetkovala je stanovništvo. Tu situaciju treba svakako imati u vidu kod procjenjivanja vrijednosti te barokne građevine. Do sada se obično ponavljalo da je to skromna, neugledna, pa čak i ružna zgrada, a čitav zahvat često opisivao kao bezobzirno oštećivanje i nagrđivanje vrijedne antičke arhitekture. Naprotiv, barokni kor splitske katedrale ne samo što je značajan u arhitektonskom i umjetničkom smislu, već su se njegovi graditelji u datim okolnostima pažljivo odnosili prema zatečenim vrijednostima.

Nadbiskup Markantun de Dominis uklopio je u novo zdanje svojega kora drvene naslone korskih klupa, i to u obliku u kojem su već u 15. stoljeću bili postavljeni u prezbiteriju. Arhitektura baroknog kora prilagođena je starim korskim klupama, pa je donji dio zidova potpuno ravan i bez raščlambe, a razina prvog kamenog vijenca određena je visinom korskih klupa. Na istom drvenom podiju, između dva krila korskih klupa, po sredini istočnog zida, postavljen je

najvjerojatnije za vrijeme nadbiskupa Sforze Ponzonija drveni tron, rad mletačke radionice.

Srednji pojas zidova kora raščlanjen je kamenim pilastrima s jon-skim kapitelima, između kojih su ostavljena ravna polja za smještaj velikih slika s prizorima iz života i mučeništva svetog Dujma koje je naslikao 1683.-1685. godine Pietro Ferrari po narudžbi nadbiskupa Stjepana Cosmija. Na zapadnim poljima bočnih zidova bili su postavljeni balkoni na kamenim konzolama koji su dokumentirani u crtežima V. Andrića (1852.) i E. Hébrarda (1912.). Na južnom balkonu je pjevao zbor u osobito svečanim prigodama, a na sjevernom su mogle biti postavljene orgulje.

U gornjem dijelu zidova kora postavljeno je devet ovalnih prozora obrubljenih kamenim okvirima koji su isklesani iz ploča kasetiranog kamenog stropa periptera mauzoleja, na što ukazuju ostaci plitke profilacije uočljivi na vanjskoj strani prozor. Sačuvan je barokni drveni pozlaćeni luster, a iznad njega je na lancu uz strop pričvršćen drveni reljef golubice Duha Svetoga.

Unutrašnjost kora splitske katedrale je u cjelini dosta skromna, jednostavnog volumena i raščlanjena suzdržanim klasicističkim arhitektonskim rječnikom. Međutim, procjenjujući umjetničku vrijednost te arhitekture, trebamo imati u vidu vrlo teške uvjete u kojima je nastala, tako da je korišten gotovo isključivo priručni materijal (kamen iz dijelova Mauzoleja i porušenih kuća na mjestu gradnje kora). Graditelj kora se, unutar skromnih mogućnosti koje je imao, vrlo dobro snašao, pa tako ističemo sigurno proporcioniranje čitavog volumena i pojedinih zidova, temeljeno na kvadratu i pravokutniku zlatnog reza.

Kor je vješto uklopljen u zatečeno izgrađeno gradsko tkivo. Budući da je bio sa svih strana okružen kućama, povišen je toliko iznad njih da bi se u gornjoj zoni zidova mogli otvoriti ovalni prozori i tako dobiti potrebno svjetlo. Na taj je način ostavljena netaknuta velika površina zidova za postavu slika i dobijeno tipično barokno osvjetljenje odozgo.

Na sjevernom pročelju sačuvan je u žbuci urezani crtež, podloga

slikarije iz 17. stoljeća koja prikazuje iluzionističku arhitektonsku kompoziciju. Nakon požara sklopa stare biskupije 1924. godine i njegovog rušenja, otvorio se pogled na kor na način koji izvorno nije bio predviđen i koji je pridonio negativnoj valorizaciji te arhitekture.

U koru su se pokapali nadbiskupi i kanonici. Središnju grobnicu, sučelice nadbiskupskom tronu, dao je načiniti Sforza Ponzoni, nadbiskup koji je dovršio uređenje kora. U istraživanjima krajem 1998. godine u grobnici je pronađen sanduk s cjelovitim kosturom, a ispod njega ispremiješane kosti još najmanje pet nadbiskupa. Nakon toga, u arheološkim sondiranjima pločnika kora pronađen je dio prednje strane kamenog antičkog sarkofaga s natpisom i prikazom dupina, ulomak grede od vapnenca koja je dekorirana prepletenim arkadicama od dvoprutih traka i tri mramorna komada ranosrednjovjekovnog crkvenog namještaja - dva pluteja i jedna greda oltarne pregrade. Pluteji imaju karakterističan ukras od po dva križa pod arkadama, flankirani palmetama i rozetama. Zbog odsustva pleterne dekoracije mogu se datirati rano, u 8. ili 9. stoljeće. Greda ima uklesani natpis koji spominje svetog Ivana Krstitelja pa se pretpostavlja da je u kor dospjela iz obližnje krstionice. U zidovima su pronađeni kameni ulomci: veliki korintski kapitel s jednog od antičkih stupova periptera, dijelovi okvira vrata ili prozora iz kuća ili ruševina koje su stajale na mjestu kora, te dva fragmenta kamenog predromaničkog crkvenog namještaja - mali rustično obrađeni stilizirani korintski kapitel pilastra i dio ciborija nekog oltara s reljefom stilizirane ptice.

Sjeveroistočno od kora katedrale, na mjestu dijela porušenog sklopa biskupije, otkriven je rimski mozaik, a 1968.-1972. godine provedena su revizijska arheološka istraživanja. Nakon toga temelji kora nisu konzervirani pa su popustili zbog prodora vode ispod njih i potiska nasipa ispod poda kora prema vani. Time je ozbiljno narušena konstruktivna stabilnost kora koji je ionako bio zidan relativno lošim materijalom. Zidovi kora su temeljeni dijelom na čvrstoj podlozi masivnog podnožja periptera mauzoleja, a dijelom na nasipu od heterogenog materijala. Sve je to pridonijelo slijeganju temelja i pucanju zidova.

Konzervatorskim radovima koji su započeli 1999. godine temelji kora su injektirani, a zatim su kroz desetak metara duge horizontalne bušotine ispod poda kora provučene čelične šipke kojima su temeljni zidovi utegnuti. Zidovi su injektirani smjesom na bazi gašenog vapna, a najoštećenija mjesta su prezidana. Na tri razine postavljene su zatege. Dotrajala je krovna konstrukcija zamijenjena je novom, a pod potkrovlja izveden je od tri sloja dasaka kao ukruta protiv potresa.

Ostatak nekadašnje freske na sjevernom zidu saniran je opšivanjem i injektiranjem, a ostatak crteža urezanog u žbuci, koji je ranije bio jedva vidljiv, pojačan je vapnenim mortom pa se sada uočava iz daljine. Restauriran je pozlaćeni drveni barokni luster. U očekivanju da se restaurirane korske klupe vrate na pripremljeni novi drveni podij, u kor je vraćen obnovljeni drveni nadbiskupski tron i dvije od šest velikih Ferrarijevih slika. Iznad trona ponovo je postavljeno gotičko raspelo pa je tako zaokružena kompozicija istočnog zida kora. Na zapadna polja uzdužnih zidova, koja su ostala prazna nakon što je uklonjeno pjevalište, postavljeno je šest Pončunovih slika.

Fragmenti srednjovjekovnog crkvenog namještaja koji su pronadeni za vrijeme konzervatorskih radova postavljeni su na slobodnom dijelu sjevernog zida kora. Tu je stvoren svojevrsni mali lapidarij koji svjedoči o složenoj povijesti katedrale i brojnim mijenama uređenja njezine unutrašnjosti.

BILJEŠKE

1. Uz nadbiskupa važnu je ulogu u gradnji kora imao i kapitul. Odluka o gradnji donesena je na kaptolskoj sjednici održanoj 29. listopada 1608. godine (zapisnik sjednice čuva se u Arhivu splitskoga kaptola pod brojem 4, fol. 140-141), ali nam iz sačuvanih dokumenata nije poznato točno vrijeme građenja. Možemo, međutim, s priličnom sigurnošću pretpostaviti da su građevinski radovi dovršeni posljednje godine De Dominisova biskupovanja jer je broj 1615 urezan visoko na istočnom pročelju Dioklecijanova mauzoleja, s južne strane otvora koji je na njemu probijen da se poveže s novim korom. Kapitul se u novom koru prvi put sastaje 9. rujna 1615. godine. Vidi I. Ostojić: *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb, 1975., 125.

2. D. Farlati: *Illyrici sacri tomus tertius*. Venecija, 1765., 502.
3. Zbog velikog broja fragmenata ranosrednjovjekovnog crkvenog namještaja, osobito dijelova oltarskih pregrada iz nekoliko povijesnih razdoblja, pronađenih u katedrali i oko nje, koji su mahom izrađeni iz iste vrste prokoneškog mramora, pretpostavljamo da je sav taj mramor izvorno bio ugrađen u Dioklecijanovu mauzoleju. Ovdje skrećemo pozornost na ponovo aktualiziran problem provenijencije ploča od prokoneškog mramora od kojih je načinjen krsni zdenac u krstionici sv. Ivana. Teško je povjerovati da su ti pluteji doneseni iz Solina, jer su fragmenti skulpture iz Šuplje crkve, koji se po stilskim odlikama povezuju s reljefima iz splitske krstionice i vjerojatno su djelo iste radionice, svi izrađeni od vapnenca.
4. Lj. Karaman: *O radovima izvedenim u središtu staroga Splita*. Mogućnosti, Split, 1960. god. VII, br. 1-2, 1013.
5. Mrtvi su se pokopali u katedrali, u koru katedrale, u peripteru i groblju oko katedrale. Krajem 18. stoljeća u katedrali i oko nje bilo je ukupno 16 grobnica: jedna za nadbiskupe, dvije za kanonike, dvije za niži kler, četiri za članove pojedinih splitskih obitelji, a sedam u vlasništvu kaptola rezervirane za ostale vjernike. Kaptol je držao ključ groblja, morao je groblje čistiti, popravljati i iz punih grobova prenositi kosti u kosturnicu. I. Ostojić: *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb, 1975., 145.
6. D. Farlati, op. cit., 506.
7. Voditelj arheološkog istraživanja dr. Franko Oreb zaključio je da je sačuvani kostur pripadao biskupu Alviseu Mariji Piniju, koji je prema dokumentima pokopan u katedrali 14. siječnja 1865. godine. F. Oreb: *Grob nadbiskupa Ponzonija u koru splitske katedrale*. Kulturna baština, Split, 1999., br. 30, 87-98. Možda se ipak radi o nekom drugom biskupu ili nadbiskupu, jer je naknadno u Natalisovoj grobnici pronađena limena posuda s poklopcem na kojemu je bilo označeno da je u njoj bila pohranjena Pinijeva utroba. Slična posuda, ali bez poklopca i u raspadajućem stanju pronađena je i u Ponzonijevoj grobnici. Kako su obje grobnice bile oštećene radovima tridesetih godina dvadesetog stoljeća, moguće je da su tada ispremiješane kosti, a možda i spomenute limene posude.
8. Arheološka istraživanja 2001. godine vodila je Tajma Rismondo.
9. Istraživanja je vodio Urbanistički zavod u suradnji sa sveučilištem Minnesota iz Minneapolisa. J. i T. Marasović, S. McNally i J. Wilkes: *Izveštaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače*. Prvi dio Split, 1972., drugi dio Split, 1977.
10. Od ostataka arhitekture nakon istraživanja je preostalo sasvim malo zidova i

nekoliko ploha antičkog mozaika s geometrijskom dekoracijom. Ti su mozaici konzervirani na danas sasvim neprihvatljiv način (uz upotrebu betona), a koc-kice su se osipale pa je bilo potrebno izvršiti novi restauratorski zahvat.

11. G. Nikšić: *Dioklecijanova i naša palača*. Katalog izložbe, Split, 1999.
12. U 1996. godini započela je kampanja obnove katedrale popravkom krova glavnog korpusa (Dioklecijanova mauzoleja) koji je bio u vrlo lošem stanju, kao i fugiranjem pročelja, čime se zaustavio prodor vode u zidove. Godine 1998. u potpunosti je obnovljena dotrajala električna instalacija i postavljena nova rasvjeta. G. Nikšić: *Dioklecijanova i naša palača*. Katalog izložbe, Split, 1999. Započet je i niz restauratorskih zahvata na umjetninama. G. Nikšić, Z. Demori Staničić, Matulić Bilač, R. Tomić: *Restauracija umjetnina iz splitske katedrale*. Katalog izložbe, Split, 2000.
13. Postojeća riznica katedrale pretijesna je i za postojeće umjetnine, pa se planira njezino rasterećenje izlaganjem dijela srebrenine u prije spomenutom ormaru u zidnoj niši pokraj južnih vrata katedrale. Predviđa se i uređenje crkvenog muzeja u zgradama uz katedralu u kojemu bi se okupilo umjetničko blago iz katedrale i iz drugih crkava u nadbiskupiji, a do ostvarenja toga projekta kao najbolje rješenje je prihvaćeno izlaganje pronađenih fragmenata na mjestu nalaza.
14. Monitoring pukotina izvršen je u suradnji s tvrtkom SER.CO.TEC. iz Trsta, koja je izvela i endoskopsko sondiranje temelja i tla. Sanaciju temelja izvela je tvrtka SPEGRA iz Splita, a radove na sanaciji konstrukcije tvrtke PISA TRADE iz Solina i TEKO iz Splita. BRODOSPLIT BRODOGRADILIŠTE doniralo je gradevinsku skelu. Sanaciju temelja projektirali su dr. Tanja Roje-Bonacci i dr. Predrag Mišćević s Gradevinskog fakulteta u Splitu, a projekt cjelokupne konstruktivne sanacije kora izradio je arh. Egon Lokošek sa zagrebačkoga Arhitektonskog fakulteta. Restauratorske radove na baroknoj fresci na sjevernom pročelju kora izveli su restauratori Branko Matulić i Tonči Borovac, nadbiskupski tron popravio je restaurator Gordan Gazde, a na Ferrarijevim i Pončunovim slikama radili su restauratori Slavko Alač, Stanko Alajbeg, Josip Delić i Branko Pavazza, svi iz Hrvatskoga restauratorskog zavoda - Odjela u Splitu. Barokni svijećnjak restaurirala je skupina vanjskih suradnika Restauratorske radionice splitskoga Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture pod vodstvom Ivane Svedružić-Šeparović i Žane Matulić-Bilač. Arhitektonsku dokumentaciju kora načinio je Neno Ivanišević, a arheološke nalaze crtale su Ana Šverko i Juliane Halm.

I NUOVI REPERTI NEL CORO DELLA CATTEDRALE DI SAN DOIMO

Riassunto

La ragione principale per cui venne eretto il coro barocco della cattedrale di Spalato era stata la mancanza di spazio nell'antico edificio che col tempo era diventato sempre più stretto. Quando nel 1615 l'arcivescovo Marcantonio de Dominis fa costruire il nuovo coro collocandovi i vecchi stalli corali, al tempo stesso realizza il suo desiderio di ampliare la cattedrale. Inoltre pone termine al lunghissimo processo dell'allargamento del presbiterio, cioè dell'avvicinamento del sacramento eucaristico del sacrificio al popolo nella navata della centrale.

Nonostante che all'inizio del XVII secolo le condizioni economiche della città e della arcidiocesi di Spalato fossero molto difficili, e la peste ne avesse decimato la popolazione nel 1608, de Dominis riuscì a far costruire il nuovo coro. Bisogna senz'altro tener presente tale situazione nel valorizzarlo. Finora era ritenuto un edificio modesto, sgradevole, e persino brutto, mentre l'intero intervento veniva spesso descritto come un inconsulto danneggiamento e deturpamento dell'antica architettura pregiata. Il coro barocco della cattedrale di Spalato non solo è significativo sotto il punto di vista architettonico e artistico, ma in date circostanze anche i suoi costruttori ne trattavano con molta cura i tesori che vi trovarono.

L'arcivescovo Marcantonio de Dominis nel suo nuovo coro ha incorporato i dorsali lignei degli stalli corali nella stessa forma in cui erano stati posti già nel XV secolo nel presbiterio. L'architettura del coro barocco è adattata agli antichi stalli corali, per cui la parte inferiore delle pareti risulta completamente piatta e uniforme, e il livello della prima ghirlanda è determinata dall'altezza degli stalli corali. Sullo stesso podio ligneo, tra due ali degli stalli corali, nel mezzo della parete est si trova il trono ligneo, opera della bottega veneziana, ivi collocato molto probabilmente al tempo dell'arcivescovo Sforza Ponzoni.

I muri centrali del coro sono divisi da pilastri di pietra con capitelli ionici, tra cui sono stati lasciati riquadri piatti per la collocazione di grandi tele con scene tratte dalla vita e dal martirio del santo Doimo dipinti negli anni 1683-1685 da Pietro Ferrari su commissione dell'arcivescovo Stefano Cosmi. Nei riquadri occidentali dei muri laterali erano stati posti balconi con console di pietra di cui sono rimasti solo disegni fatti da V. Andrić (1852) e E. Hébrard (1912). Sul balcone meridionale cantava il coro in occasione delle festività, mentre su quello settentrionale poteva essere collocato l'organo.

Nella parte superiore delle pareti del coro sono collocate nove finestre ovali ornate da cornici di pietra e scolpite in lastre di pietra ricavate dal soffitto a cassettoni del periptero del mausoleo, il che si evince dai resti della profilatura piana sulla parte esterna delle finestre. E conservato il lampadario dorato ligneo in stile barocco con al di sopra una catena cui è attaccato, rasente al soffitto il rilievo ligneo raffigurante la colomba dello Spirito Santo.

L'interno del coro della cattedrale di Spalato nel suo complesso è piuttosto modesto, dal volume semplice e, architettonicamente parlando, diviso secondo un classicismo sostenuto. Comunque, volendo stimare il valore artistico di questa architettura, bisogna tener conto delle difficili condizioni in cui sorse, in quanto è stato utilizzato quasi esclusivamente il materiale disponibile (pietrame preso dai frammenti del Mausoleo e dalle case demolite sul luogo in cui stava sorgendo il coro). Il costruttore del coro, nel limite delle possibilità piuttosto modeste, si era destreggiato molto bene. A questo riguardo teniamo a porre in rilievo la sua maestria nel proporzionare l'intero volume e i muri singoli sulla base del quadrato e del rettangolo del taglio d'oro.

Il coro fu abilmente incorporato nel tessuto urbano già esistente. Essendo da tutte le parti circondato di case, fu sopraelevato tanto quanto bastava perché nella zona superiore dei muri si potessero aprire le finestre ovali e così ottenere la luce necessaria. In questo modo è rimasta intatta la grande superficie delle pareti adatte alla collocazione dei quadri e ottenuta la tipica illuminazione barocca dall'alto.

Sulla facciata nord è conservato un disegno inciso sull'intonaco, base di un dipinto del XVII secolo che rappresenta una composizione architettonicamente illusionistica. Dopo l'incendio del vecchio complesso vescovile avvenuto nel 1924 e la sua demolizione, venne aperta la vista sul coro nel modo in cui originariamente non era stata prevista, il che contribuì alla valorizzazione negativa di questa architettura.

Nel coro venivano sepolti arcivescovi e canonici. Di fronte al trono dell'arcivescovo e la tomba centrale fatta erigere da Sforza Ponzoni, l'arcivescovo che aveva portato a termine la sistemazione del coro. Durante le indagini effettuate sulla fine del 1998, nella tomba è stata rinvenuta una cassa con l'intero scheletro, e sotto di esso le ossa mescolate di almeno cinque arcivescovi. Dopo di ciò, i sondaggi archeologici del lastricato del coro hanno portato alla luce la parte anteriore dell'antico sarcofago di marmo recante una scritta e una raffigurazione del delfino, un frammento della trave di calcare decorata con arcatelle intrecciate e strisce a due verghe, nonché tre pezzi marmorei facenti parte degli arredi sacri risalenti all'alto Medioevo, due plutei e una trave della balaustrata dell'altare. I plutei hanno una caratteristica ornamentazione composta di due croci sottostanti le arcate, fiancati

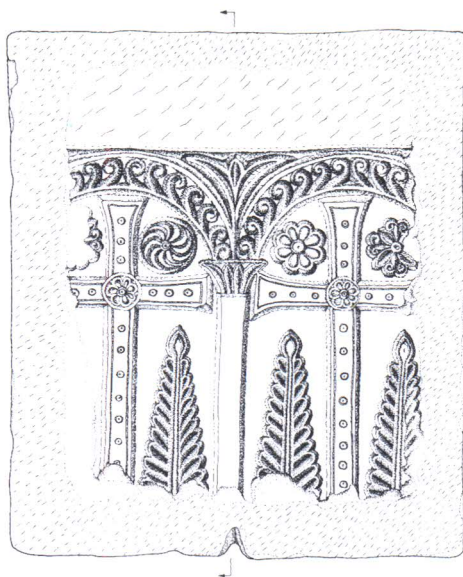
da palmette e rosoni. I plutei sprovvisti dell'ornamento a intreccio si possono datare all' VIII o al IX secolo. Una trave reca un'iscrizione incisa che menziona S. Giovanni Battista, il che lascia supporre che nel coro sia giunta dal vicino battistero. Nei muri sono stati rinvenuti i seguenti frammenti di pietra : un grande capitello corinzio di una delle colonne antiche del periptero, frammenti di telai di porte e finestre provenienti da case o da rovine che erano state sul posto del coro, e poi due frammenti di arredi sacri in pietra di stile preromanico - un piccolo capitello corinzio stilizzato, lavorato in modo rustico e facente parte di un pilastro e infine un frammento del ciborio di un altare con rilievo raffigurante un uccello stilizzato.

A nord-est del coro della cattedrale, sul posto di parte del complesso vescovile distrutto, venne scoperto un mosaico romano. Nel 1968-72 furono condotte le indagini archeologiche di revisione. In seguito, le fondamenta del coro che non erano state restaurate, cedettero alla pressione dell'acqua che vi penetrava e alla forza ascensionale del fondamento sotto il pavimento del coro verso l'esterno. Il che mette in pericolo la stabilità costruttiva del coro che a dire il vero, fu costruito con materiale scadente. I muri del coro sono basati in parte sulle fondamenta solide dello zoccolo massiccio del periptero del mausoleo, e in parte su quelle di materiale eterogeneo. Tutto ciò ha causato il cedimento delle fondamenta e l'incrinarsi dei muri.

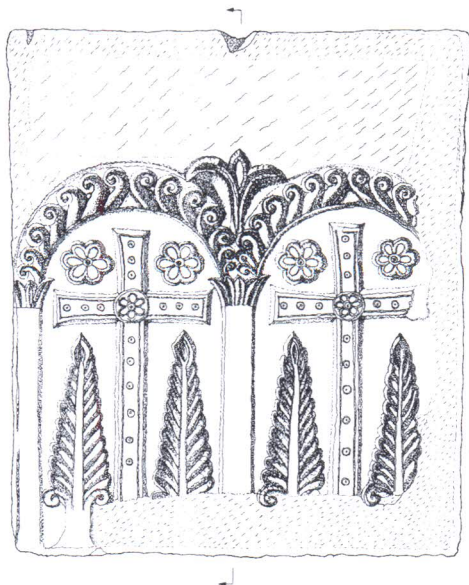
Nel 1999 sono iniziati i lavori di restauro del coro. Le fondamenta del coro sono state iniettate, e i muri di sostegno ammorsati con stanghe di acciaio infilate attraverso una perforazione, lunga una decina di metri, sotto il fondamento del coro. I muri sono stati iniettati di un impasto a base di calcestruzzo, mentre le parti più danneggiate sono state ricostruite. A tre livelli sono state poste le tensioni. Il tetto logoro è stato sostituito con uno nuovo, e il pavimento della soffitta è stato realizzato con tre strati di tavole quale rinforzamento contro le scosse di terremoto.

I resti dell'antico affresco sulla parete nord sono stati sanati con iniezione e orlatura, mentre i resti di un disegno inciso sull'intonaco, che prima erano quasi invisibili, sono stati evidenziati con il morto calcareo e ora si scorgono da lontano. È stato restaurato il lampadario ligneo barocco. In attesa che gli stalli corali restaurati vengano rimessi sul nuovo podio di legno, al coro è stato restituito il trono ligneo arcivescovile rinnovato e due grandi quadri del Ferrari. Sopra il trono è stato riposto il crocifisso gotico, e in tal modo è stata completata la composizione della parte est del coro. Sui riquadri nord delle pareti longitudinali che erano rimaste vuote dopo la rimozione del coro, sono posti sei quadri del Ponču.

Frammenti di arredi sacri medievali rinvenuti durante i lavori di restauro sono collocati sulla parte libera della parete nord del coro. Vi è sorta una specie di piccolo lapidario che testimonia della storia complessa della cattedrale e dei molti cambiamenti relativi alla ristrutturazione del suo interno.

Plutej predromaničke oltarne pregrade pronaden u grobnici sjeverno od Ponzonijeve

Plutej predromaničke oltarne pregrade pronaden u grobnici južno od Ponzonijeve

Greda predromaničke oltarne pregrade

Ulomak antičkog sarkofaga

Antički kapitel ugrađen u istočni zid kora

Ulomak predromaničkog ciborija ugrađen u južni zid kora